NAŠE ŘEČ

ROČNÍK IV. ČÍSLO 3

JOSEF ZUBATÝ:

NAHORU, DOLŮ.

Loni jsme mluvili (III, 154 a 247) o slovech *pryč* a *ven*, jež se některým našim brusičům zdají tak zbytečná, že by je nejraději vypudili z českého slovníku; dnes k nim přidáváme ještě příslovce *dolů*.

Nejznámější tištěné brusy jsou k němu dosti laskavy; ale tím častěji se *mluvívá* o jeho »zbytečnosti« a tedy nesprávnosti. Dnes málo známý Javůrkův »Brus jazyka českého« (1873) výslovně učí na str. 24: »Pleonasm jest... a nečeské psáti: spadnouti se stromu *dolů* a podobné nesmysly, neboť předložka *s* znamená již s hůry dolů« (po něm tak soudí také na př. Bačkovského »Oprávce poklésků mluvnických« z r. 1894, str. 127). Následek takovýchto rad jest, že leckdo u nás píše věty, jakých přirozený Čech snad ještě nikdy z úst nevypustil. Tak jsme čtli na př. v překladě francouzské povídky, jak kdosi říká dívce, jež se v kostele postavila na židli, aby viděla procesí: »Sestup, je to zapovězeno« (mluvnicky nesprávný tvar zapovězeno místo zapověděno překladateli nevadí). Každý Čech by zde řekl »pojď dolů« nebo »slez dolů« nebo tak nějak, a to proto, že mluvící osoba má na mysli nejen pouhý děj sestupu, nýbrž také jeho cíl: vždyť jí jde více o to, aby ona dívka stála, kde v kostele lidé obyčejně stávají, než jak se dolů dostane. Leze-li však nezbeda po výškách, varujeme ho obyčejně pouhým slovesem bez příslovečného určení; řekneme »nespadni«, »dej pozor, abys nespadl«, »že spadneš!« a podobně; nemáme na mysli, kam spadne, nýbrž pouhou možnost pádu. Mluvíme-li nebo píšeme, nerozbíráme ovšem svou představu *vědomě* tak dopodrobna, abychom si teprv uvědomovali, máme-li říci *dolů* či nic; tu práci vykoná naše duševní činnost bez našeho přímého vědomí a přizpůsobí k ní i slovní výraz. A tak i zde se vyjádříme

nejlépe, utvoříme-li větu tak, jak by ji utvořil poctivý Čech, třebas byl beze všeho školního vzdělání.

V starší češtině (jako v jiných jazycích slovanských) nalézáme příslovce *dolů* proto stále a stále; i »při slovesích, která sama sebou vyslovují pohyb shora dolů«, jak výslovně praví Slovník staročeský; takovéto bližší určení tak málo se příčilo citu našich předků, že na př. Bratří je přidali v překladě Iz. 10, 13 (poklady jejich [národů] jsem vzebral, a strhl jsem dolů jako mocný obyvatele), kde původní text zvláštního slova ani nemá. Snad zde působila i okolnost, že význam předložky *s* v slovesných složeninách ani není vždy docela nepochybný; *snésti* na př. může znamenati pohyb shora dolů i pohyb dohromady. Nalézáváme nezřídka *dolů* i ve větách, kde my stačíme bez něho. Kralická bible má na př. větu »Ježíš pak skloniv se dolů, prstem psal na zemi« (Jan 8, 6; podobně i bible starší), v Arch. č. 14, 345, (1528) čteme o komsi, jak »sklopil hlavu doluov«; v moravské písni je možno čísti »jednemu sťal hlavu dolů« (Sušil 787), právě tak jako u Dalimila »král káza (= kázal) Ctiborovi prknem hlavu dolóv sstrčiti (= sestrčiti, sraziti)«. Nedopustíme se tedy ani my smrtelného hříchu, nenutíme-li se, abychom vypouštěli u sloves složených s předložkou s bližší určení *dolů*, kde ho náš cit žádá (slez dolů; když sešel dolů, přistoupil ke mně atp.).

Tím méně jest třeba se báti tohoto určení u sloves bez předložky s. Proč neříkati »pojď dolů, jdi dolů, polez dolů« a pod.? Místo »dejte klobouk dolů« prý správně máme říkati »smekněte«; proč by ona věta byla nesprávná? Ani nemluvíme o tom, že »smekněte« řekneme spíše, kde žádáme, aby smeknutím byla vzdána česť osobě nebo místu, kdežto na př. v biografu, kde jen chceme, aby nám klobouk osoby před námi sedící nepřekážel, raději se vyjádříme jinak. Brusy zapomněly také na ženské pohlaví, které nesmeká; proto dámy po německu klobouk (i svrchní šat) »odkládají« (ablegen), třeba si jej na př. v biografu nechávaly na klíně. O ženské se po česku říká »sundati klobouk« (sundati« je složitější výkon než »smeknouti«), svrchní šat Čech »svléká«; »odkládáme«, t. j. od sebe klademe věc, o niž nestojíme vůbec nebo na tu chvíli, jíž nepotřebujeme, jíž chceme vykonati jindy nebo jí vůbec nechati atd., a tak bychom se dovedli smířiti s šatstvem od panstva odloženým, jež bývalo za onoho času nabízeno, anebo leda s odkládáním klobouků nebo šatů v šatně nebo do šatny. Sloveso *sundati* je v nemilosti, jako podobná slovesa odundati, rozundati, přindati, přendati, vyndati, nandati, zandati a j., ač jejich vznik lze sledovati do 16.—15. stol. a ač Pravidla čes. pravopisu 1913

»sundávati« uvádějí jako správné; nahrazuje se raději slovesem sejmouti. Toto sloveso ovšem v živé mluvě zaniklo (mimo řeznické »snímání« sádla), a čím všednější je děj, o nějž jde, tím nám již zní cizeji (nikdo neřekne »sejmi ten hrnec s police«). Venkovská panímáma milému hosti řekne »sundejte *si* ten klobouk«, dceři, jež si nasadila na hlavu nějakou městskou pušku, »sundej ten klobouk«; lze tento jemný rozdíl vystihnouti bez násilí na slovese sejmouti?

A zapomínají přísní brusiči také na věty bez slovesa, v nichž se neobejdeme obyčejně bez určitějšího výrazu příslovečného, který musí nahrazovati samo sloveso. »Dejte klobouk dolů« je prý chyba. Sloveso *dáti* v podobném smysle chybné není (aspoň nevíme, že by je kdo zapovídal), třebas ho v nejstarších českých spisech takto hrubě nenalézáme (slovníky mají od 15. stol. doklady rčení jako »dáti do vězení, do nádoby« atp., z Komenského »dáti pod pres«, teprv z doby nové rčení jako »dáti na stůl« a pod.); rčení podobná patrně vznikala v obecné mluvě a jen nenáhle nalézala přístup do písemnictví. Ani slovo vyjadřující předmět není přece na závadu správnosti. Jak se má tedy bez nešťastného slůvka »dolů« správně vyjádřiti nezdvořák, který rozmrzele chce zvolati »klobouk dolů«? Jak se má v pohádce vyjádřiti hrdina ,který posud poroučel »všem hlavy dolů«? Jak člověk, který o nočním loupežném pokusu chce živě vypravovati »já s postele dolů, flintu do ruky, a již jsem byl venku«?

Neradi bychom, aby se nám nedobře rozumělo. Neradíme, aby se všude hned říkalo »dolů«, kde je řeč o pohybu shůru dolů. Jistě stačí často pouhé sloveso, zvláště kde nám nejde o vyjádření cíle (nikdo nesmeká klobouk »dolů«); stačíme bez tohoto slova, kde jiným způsobem naznačeno východiště pohybu nebo jeho cesta nebo cíl (sešel se schodů, sestoupil po schodech, sběhl na dvůr). Ale nebojme se říci »dolů«, kde toho žádá český jazykový zvyk, celá představa anebo názornost vypravování. Proč by nesměl vypravovati účastník zastaveníčka, že kníže pán sešel s verandy dolů ke zpěvákům a všem děkoval? Nedoporučujeme zbytečné mnohomluvnosti, ale není zbytečné slovo, kterého žádá sloh, vystihující náladu představy, o niž jde; škrtněte zde *dolů*, a zbavíte větu slova, z něhož čtenář vycítí poddanskou vděčnost za panskou »blahosklonnost«. Raisův kantor Čížek (v »Zapadlých vlastencích«, Spisy 9, 93) vypravuje, jak překvapil muzikanty kadencí na lesním rohu: »jel jsem od zdůli nahoru až po *c*, na něm jsem udělal trylek a spustil jsem se k zemi až na basové *c*«. Také by mohl někdo říci, že *nahoru* i *k zemi* (anebo *dolů*, kdyby se

byl spisovatel vyjádřil méně obrazně) jsou slova »zbytečná«; ale kde by bez nich byla názornost popisu?

Dolů je slovo významu místně směrového, kterého snad ani neužíváme ve smysle přeneseném. O člověku, který pomalu hyne nemocí nebo stářím, říkáme, že »schází«, že »sešel«, že je »sešlý«. Sloveso *scházeti, sejíti* v těchto větách, když se tak začínalo říkati, mělo svůj původní a vlastní význam, a tento význam naši předkové ještě cítívali. Nám, řekneme-li o někom, že »schází«, je to totéž, jako bychom řekli, že chřadne; necítíme již, že to je obrazný výraz, znamenající, že člověk sestupuje s výšky (s vyvýšenosti své síly) dolů; slovo, které našim předkům bylo metaforou, nám je jen slovem »přeneseného« významu. Proto nikdo dnes v tomto smysle neřekne, i kdyby mluvil sebe výrazněji, že stařec schází dolů; *dolů* je slovo určitého směru, a v představě, již vyjadřujeme slovy »stařec schází«, není ani stínu něčeho, co by bylo pohybem dolů. Ani naši předkové neříkali v dobách, kdy zde ještě cítili pravý význam slovesa *scházeti*, že stařec schází dolů; směr dolů není zde tak podstatnou částí představy, aby mimo předponu *s* u slovesa musil býti vyjadřován ještě zvláštním slovem.

Ale mohli bychom toto slovo položiti, kde sloveso samo nestačilo, aby vystihovalo obraz, jejž máme na mysli. Hus na př. v Postile (v Erbenově vyd. 2, 64) mluví o »mužnosti«, t. j. o lidském věku od 28 do 48 let, a praví m. j.: »v ten věk lidé již na konci v síle jdú dolóv«. Slovník staročeský má dva podobné doklady z překladu latinské kroniky t. zv. Martimiani (doklad z Husa je Kottův): římská moc velmi šla doluov, césarstvie šlo doluov. Gebauer v nich vidí vliv německý, ale sotva s právem. Jako ve smysle hmotném bylo možno říci, že někdo nebo něco odněkud »schází« (na př. r. 1471 kdosi oznamuje, »že... Mikuláš... scházel kradmo z zámku«, Arch. č. 8, 29, kde my bychom asi řekli, že chodíval kradmo s hradu) i že »jde dolů« (doklady na př. v Slovn. stč.), bylo možno touž představu i ve smysle obrazném vyjádřiti obojím způsobem. Také Polák dovede říci i v tomto smysle obrazném o někom nebo o něčem, že »idzie na dól«, aniž kdo v tom vidí nějakou cizotu. Že se ze dvou významem stejných výrazů (»schází« a »jde dolů«) udržel na konec jediný, není nic v dějinách jazykových neslýchaného. Ani nevidětí německého slova, podle něhož by bylo mohlo v 15. stol. nebo již dříve vzniknouti české *dolů jíti* ve smysle »zanikati, hynouti, chřadnouti«. Herabkommen nabylo podobného významu teprv v nové němčině (herabgekommen = sešlý), untergehen mělo

v staré němčině jen hmotný význam »do hloubky zapadnouti, v hloubce zmizeti« (nemluvíc o odchylném významě »podejíti pod něco« a o významech odsud vyšlých). Zu Grunde gehen (zugrunde gehen) v starší němčině mohlo znamenati jen, co v slovech těch je přímo obsaženo, t. j. »jíti ke dnu«, na př. bylo lze říci o lodi »sinken zuo dem grunde« (nesmím zde zamlčeti, že ona část Grimmova slovníku, v níž bychom o slově Grund našli podrobné poučení, ještě nevyšla); Niedergang, nidergance v oné době ještě neznamenalo »zánik«, nýbrž »sestupování, západ slunce«. Proto mám za podobné, že »dolů jíti« v tom obrazném smysle, v jakém toto rčení čteme u Husa a v kronice Martimiani, je poctivé rčení české.

Příslovce *nahoru* pochodilo lépe než *dolů*; nezapovídají ho, ani se mu naši spisovatelé tak úzkostlivě nevyhýbají. Také by to nebylo snadno; nemáme hrubě sloves, která by sama o sobě znamenala zřetelně pohyb nahoru (složeniny s *vy-* znamenají pohyb z něčeho ven i nahoru, složenin s *vz-* ve významě hmotném máme málo); která jsou, obstojí bez přídavku »nahoru«, nechceme-li výslovně naznačovati cíle pohybu. Říkáme, že někdo šel, přišel nahoru, že vylezl nahoru, není-li ze souvislosti nebo z jiného určení zřejmo, že nemůže býti řeči o tom, že by byl vylezl z nějaké díry. Kde sloveso samo má význam dosti určitý, stačí ovšem samo; nikdo neřekne, že nemocný nebo ospalec již vstal nahoru, nikdo neřekne o dovádějícím psíku, že vyskakoval nahoru, jak se bojí Bačkovského »Oprávce«. Zenklovu »Rádci« se zdá, že se nemá říkati »nahoru dolů«; má se prý říkati »sem tam«. Je to jedno? Dovedl by kdo pověděti o zdáníčku nějaké příčiny, proč bychom neměli říci o psu zřetelně, že běhal po stráni nahoru dolů, o kuchařce, která má kuchyni v přízemí, že od rána musí běhati po schodech nahoru dolů? Příčina ovšem jest ta, že se touto zápovědí zúží pole ubohého slůvka *dolů*. Je-li cíl pohybu nahoru určen jinak, stačíme obyčejně bez příslovce; nedáváme hrnec nahoru na polici. Ale i zde žádá někdy určitost představy a názornost výrazu, abychom se nebáli říci »nahoru«; každý cítí, že není jedno, řeknu-li »dej to na kamna« či »dej to nahoru na kamna«.

Na chvíli se ještě vrátíme k obraznému užívání slov *nahoru, dolů*. O měsíci říkáme ode dávna, že ho přibývá a ubývá; tak psal podle našich slovníků Komenský, tak se ptá »mladší« již v Lucidáři z 15. stol. »kak (= jak) to přijde, že měsiece přibývá i ubývá«. Snad přijde nějaký hvězdář a poučí nás, že je měsíce pořád stejně, že přibývá a ubývá jen jeho osvětleného

povrchu, jako nás jiný mudrc od východu poučil, že nebije hrom, nýbrž blesk; to vše ovšem není na ujmu *jazykové* správnosti podobných rčení. Ale v našem lidu se v Čechách o měsíci obyčejně říká, že *jde nahoru* nebo *dolů*. Je to rčení nečeské? Je-li, kde se vzalo? Vždyť Němec o měsíci nijak podobně nemluví, ani latiník. A vzpomene-li si, že člověk, moc říše, císařství mohly a mohou »jíti dolů«, t. j. scházeti, chřadnouti, hynouti, vidíme týž obraz, který je v oněch rčeních o měsíci. Že tento obrazný názor o přibývání a ubývání měsíce je starý, vidíme i jinak. Neznám starého dokladu oněch rčení lidových (o přibývání a ubývání měsíce nebývá často řeč, ač se snad nějaký doklad najde na př. v starých spisech a radách lékařských); ale Jungmannův slovník má o měsíci z Kralické bible i odjinud slovo, jež se zakládá na témže obraze. Měsíci »světla ubývá *na schodu*«, kůra se má loupati »*na schodu* měsíce«, t. j. když měsíc schází = jde dolů. Posud se říká o poslední čtvrti měsíce na Moravě »na schodě měsíca« (nebo i »na schodě měsíci«), nebo že je měsíc »na schodě« (v. Bartoš, Dial. slovn. 197, 376, Kott 6, 963, Přísp. 3, 363); podle Bartošova svědectví měsíc »roste« a »schodí« (= jde dolů; v polštině miesiąc schodzi znamená »měsíc dochází, doba měsíce se končí«).*

A totéž slovo *schod* se objevuje i jinak ve smysle »úbytek, zanikání«. Jungmann zná z obecné mluvy rčení »u nich jest pořád na schod«, t. j. asi »jejich hospodářství, jejich zámožnost hyne«. I Kott 3, 335 má podobné doklady, bohužel bez bližšího udání pramene; byli bychom vděčni čtenářům, kdyby nám pověděli o takových rčeních podobných, kde je znají z lidové mluvy. A tak se dostáváme zase ke známým českým slovům *sejíti*, *scházeti*, *sešlý* (a ku podobným polským slovům *zejść*, *zeszły*), k nimž se druží staročeské *jíti dolů* (pol. *na doł*), vyjadřující touž metaforu jinými slovy.

Tyto obrazné výrazy úbytku a přibývání, ať se jeví jediným slovem (scházeti, sešlý, schod) či složitým rčením (jíti dolů, nahoru), nelze v češtině v dokladech, v nichž jsme je nalezli, míti za nečeské, za nesprávné. Nesprávné nejsou ony výrazy složité, kde se objevují ve smyslu hmotném o skutečné chůzi, českost jejich obrazného významu dokazují synonymní slova nesložitá

* Podle původu musíme lišiti v češtině trojí slovo s c h o d. 1. Schod = schůze, od slovesa scházeti se, schoditi se (doklady z 15. a 16. stol.). 2. Schod = sestup, scházení (na př. snad »snadný bieše schod do těch jeskyň«, descensus per gradus, Kron. Troj. 1468, 185b). 3. Vzchod, později schod = dnešní schod, schody (v staré době obyčejně jen jedn. č.), t. j. kudy se vzchází, chodí nahoru.

(scházeti atd.), o jejichž správnosti nikdo nepochybuje, dokazují ji i doklady staročeské a lidové, jejichž německých vzorů v době, z níž pocházejí, neznáme. Jazyk spisovný se jim spíše vyhýbá, naše vědecké písemnictví nemluvívá o měsíci, kdy je »na schodě (na schodu)«, kdy jde »nahoru« nebo »dolů«, a chápeme to, protože to jsou obrazy lidové, jejichž obraznost neodpovídající skutečnosti dobře pociťujeme. Ve spise vědeckém by nám zněly nemístně, příliš lidově; lékařská věda na př. také nemluví o »spadlých mandlích«, a zmíní-li se o tomto výraze ve svém výkladě profesor, učiní to proto, že je dobře, zná-li lékař i lidové názvy nemocí. Ale nebylo by spravedlivé mluviti o nesprávnosti jazykové, užil-li by výrazů takových spisovatel povídky lidově nebo krajově zbarvené. A smí se jich dovolávati jako výrazů správných i výklad filologický.

Brusy vytýkají také za chyby, říká-li se o cenách, o kursech atp., že »jdou nahoru, dolů«. Obraz zvyšování a snižování, hausse a baisse, jest u takových pojmů světový a také přirozený. Také u nás jej nalézáme v dokladech nepochybně českých. Odedávna se říká na př., že cena spadla, že na př. žitu (ceny) spadlo, na obilí spadá atp.; v nové době jsme si tak zvykli říkati, že cena, kurs atd. klesá. Klesati je synonymon slovesa spadati, ale zní nám lépe, protože se z něho neozývá tolik vlastní, hmotný význam padání, protože i o jiných věcech říkáme, že »klesají«, chceme-li říci, že jim ubývá moci, podstaty atp. (moc klesá, naše věc klesá atp.); a naši brusiči se s tímto slovem zde smiřují. Opak klesání je stoupání. Říkáme, že ceny, kursy stoupají, zboží stoupá v ceně. To je způsob, jakým se v staré době nemluvilo, z něhož silně cítíme německé slovo steigen (stoupati, stoupnouti znamenávalo »dělati, udělati krok« atp.), ale brusy se smiřují i s ním; a pochybujeme, že by se podařilo do obchodní mluvy zakořeniti lidové výrazy, že na př. tomu či onomu zboží naskočilo, přiskočilo, připlatilo, že se zboží podražilo atp., a zejména pochybujeme, že by se mohly tyto výrazy ujmouti o akciích nebo valutě. Potřebujeme výrazů, které by zněly co možná chladně po obchodnicku, světový obchod vyhledává slova světového rázu, vyhýbá se slovům příliš obrazným, byť byla národopisně sebe zajímavější.

Dnes se říká na př. o naší koruně, že by měla jíti nahoru, že jde dolů. Naši předkové starostí o valutu papírových peněz neměli; měli peníze kovové, jejichž cena byla větší nebo menší podle hodnoty a množství kovu v nich obsaženého; proto mluvívali o minci lehké nebo těžké, špatné (zlé) nebo dobré a podobně. A když nastávaly světu starosti kursové a valutové, bylo naše

národní peněžnictví tak ubohé, že hrubě ani nebylo potřeby, aby se vyvíjelo nějaké české peněžní názvosloví. Smíme se diviti, že se toto názvosloví dnes vyvíjí v souhlase s obrazy, v nichž jsou základy peněžního názvosloví nejen německého, nýbrž světového? Kursy *stoupají* a *klesají; jíti nahoru, dolů* jsou synonymické výrazy těchto obrazů, o nichž jen krátkozrakost dovede stále tvrditi, že nejsou české. A proto, kdyby zítra přišel pan ministr Sonntág se zprávou, že naše koruna jde nahoru, radosti, již bychom měli z jeho slov, nic by nám nekalila obava, že jimi vzniká zvláštní ujma našemu drahému jazyku.

DROBNOSTI.

ZTROSKOTATI.

Toto sloveso čítáváme a slýcháme dnes v takovéto souvislosti: loď ztroskotala, úsilí ztroskotalo, naděje ztroskotaly a p. Dosti zřídka shledáváme se tu se slovesem zvratným ztroskotati se. Nahlédneme-li do Jungmannova Slovníku (IV, 361 a V, 787), vidíme, že starý Čech užíval v takových případech jen zvratného ztroskotati se nebo stroskotati se. Tak z Aesopa má Jungmann příklad: ztroskotala se lodí; z Letopisů trojanských: lodí se o břeh ztroskotaly; z bible Bratrské: až se domnívali, že se lodí ztroskoce. V budyšínském rukopise Štítného Řečí besedních (str. 180) čteme: ač sě sláma ztroskoce pod cepy, však zrno ostane celo.

Užívání jen zvratného slovesa — ve významu zvratném nebo trpném — vyplývá odtud, že ztroskotati, stroskotati je sloveso přechodné, nikoli podmětné. Tak na př. se v musejním rukopise Jeronyma (4b) praví: »pravicě jeho (Jeronymovy) ruky ztroskotala nepřátely«. Vedle ztroskotati bylo v jazyce starším nad míru jazyka novějšího ještě sloveso 6. třídy ztroskotovati, jako bylo vedle padati, běhati (biehati), (po)núkati, (po)týkati sě také (o)padovati, (vy)běhovati, (po)nukovati, (po)tykovati sě a pod. V uvedeném Jeron. Mus. čteme: (sv. Jeronym) paddesát let a šest měsiecóv stkvěl sě jest v chrámu božiem... moc (kacířskou) ztieraje a ztroskotuje (1b); (bůh) zlobivých a hřiešných moc ztroskotuje (9a); ty ztroskotuješ rohy hřiešných lidí (23a). A bylo v staré češtině také přechodné sloveso opakovací ztroskotávati a zvratné ztroskotávati sě: Ty jsi byl kladivo a sekyra..., jenž jsi ztroskotával žrnovcě zubóv lvových v jich čelisti (Jeron. Mus. 24a); jakžto dým zhynováchu dnové jeho (mnichovi), ztroskotáváchu sě jakto na ochli (= pánvi) kosti jeho (tamt. 67b).

Uvedená slova jsou složky slovesa troskotati, troskotávati s předponami s a z. I toto nesložené troskotati mívalo v jazyce starším tvar zvratný. Tak na př. v Jungmannovi IV, 651 nalézáme tento doklad z Plácela: když se všecka království . . . troskotati budou.

Jak vidíme, mělo stč. ztroskotati — a ovšem všechny jeho útvary ostatní — širší význam, než má naše ztroskotati. Znamenalo roztlouci, rozmačkati, zničiti a pod. Tento význam má ovšem i dnešní ztroskotati, jenže ho užíváme jen o zničení lodi. Říkáme-li, že (se) něčí naděje ztroskotaly, pociťujeme zřetelně, že tak říkáme obrazně podle »loď (se) ztroskotala«.

Podle zvyku staršího je tedy potřebí také dnes říkati a psáti: loď se ztroskotala, jeho naděje se ztroskotaly. Snad se mi namítne, že v jazyce dnešním není přechodné ztroskotati a že tedy není nutné, abychom říkali »loď se ztroskotala«, když neříkáme na př., že bouře ztroskotala loď. Je pravda, že zánik přechodného ztroskotati svádí k užívání bez se; nemáme, abych tak řekl, přímého podnětu k užívání zvratného tvaru, jaký máme v rozbíti, zničiti atd. při rozbíti se, zničiti se: hrnec se rozbil, ten člověk se úplně zničil. A poněvadž nemáme přechodného ztroskotati, nevadí ani významově, řekneme-li, že loď ztroskotala místo ztroskotala se. Ale tyto okolnosti nemohou vyvrátiti poučení, které vyplývá z užívání našeho slovesa v jazyce starším. Přestáváme-li dnes proti jazyku staršímu na užívání v rodě trpném a zvratném, musíme sahati k tvaru zvratnému, jehož v tomto rodě užíval jazyk starší.

Není to jediný případ, kdy dnešní jazyk nezná slovesa přechodného a kdy přece zachovává tvar zvratný. Tak neříkáme na př. díti něco, ale říkáme: to se dějí divné věci. Naši předkové říkávali »dieti trh« (= dělati trh, trhovati), »dieti komu čso« (= dělati komu co) atp. Říkáme vždy rozpakovati se, ač nemáme přechodného rozpakovati koho, jež bylo v jazyce starším vedle rozpačovati a dokonavého rozpáčiti: (když někdo chce začíti lepší život) hned se nahodí někteří, aby to rušili, a rozpakují ta srdce mnohými obyčeji (Chelč. Post. 273a); což by bylo na té čeledi jeho (knížete), byli by jej (Krista) rádi rozpáčili a usmrtili vieru v něm o vzkřiešení dcery (knížecí) (tamt. 273a). Atp.

F. Trávníček.

[Příčina, proč říkáme a píšeme ztroskotati místo ztroskotati se, jest ovšem zase jen opičení po němčině: Němec říká scheitern, a my po něm ztroskotati. Red.]

TEN NEJLEPŠÍ ČLOVĚK.

Zájmeno *ten* u 3. stupně přídavných jmen je snad jediný doklad, kde toto zájmeno klademe otrockým napodobením německého určitého členu; kde tento germanismus jinde hledávají, děje se tak snad všude nedokonalým porozuměním *zájmenu* (nikoli *členu*) v češtině oprávněnému, a chybou bývá spíše jeho vypouštění (mluvili jsme o tom již I, 291 n.). U 3. stupně přídavného jména se slovo *ten* v úloze určitého členu drží velmi houževnatě, užívají ho tak nejen na př. naši obchodníci, zvyklí o obchodních věcech mysliti po německu (to je to nejlepší zboží; ta nejdražší věc bývá ta nejlacinější atp.), a jiní lidé podobní, ale i naši někteří spisovatelé a novináři. Snad proto, že zde bývá někdy zájmeno *ten* (nikoli člen) i správné. Proto snad nebude na škodu, ukážeme-li na povrchní znaky, které dovedou pověděti, je-li slůvko to zájmenem či členem, je-li v češtině správné či nic.

Skutečným ukazovacím zájmenem je *ten*, kde jím naznačujeme, že o pojmu, o kterém mluvíme, již byla řeč, anebo že je to věc známá nám a snad i osobě, s níž mluvíme, věc, která nám tane stále nebo aspoň této chvíle na mysli atp. Podobným způsobem můžeme odkazovati na pojmy, i nespojujeme-li jména jim odpovídající s 3. stupněm přídavného jména; a místo *zájmena* (nikoli členu) *ten* v takových případech můžeme položiti i zájmena *tento* neb *onen*. Zájmeno *tento* ukazuje ku předmětu, který je nám v prostoru nebo v mysli blízký, *onen* ku předmětu vzdálenějšímu, kdežto zájmeno *ten* je po této stránce indiferentní, mohouc ukazovati ku předmětu blízkému i vzdálenému (mohu mluviti o »tom« prstenu, jehož bych se mohl i prstem dotknouti, i o »té« hoře, již vidím v mlhách daleko na obzoru); rozdíl mezi *ten* a *tento*, *onen* jest tedy jen ten, že se těmito zájmeny vyjadřujeme určitěji. Proto lze vysloviti pravidlo, že zájmeno *ten* u 3. stupně přídavného jména není chybou, můžeme-li je ponechati, i když se vyjádříme bez tohoto 3. stupně, anebo můžeme-li je nahraditi zájmenem *tento* nebo *onen*. Vzniká-li takovouto změnou věta nesmyslná nebo změní-li se smysl, jejž má vyjádřiti, je zájmeno *ten* pouhým německým určitým členem. Několik příkladů nám to objasní.

Obecná epištola sv. Judy napomíná věřící, aby byli stálí u víře, vystříhá od kacířů atd.; ke konci pak čteme (v překladě Kralickém): »Ale vy, nejmilejší, vzdělávajíce se na té nejsvětější víře své, v Duchu svatém modléce se, ostříhejte se v lásce Bo-

ží...« Mohli bychom říci také »na té víře své«, nebo »na této (nebo na oné) nejsvětější víře své«; *ten* je zde skutečné zájmeno a tedy správné, třebas bychom mohli, kdybychom *nechtěli* výslovně naznačovati, že o »té« víře již byla řeč, říci také prostě »vzdělávajíce se na nejsvětější víře své«. V 13. kap. 5. knihy Mojžíšovy jsou výstrahy před lidmi, kteří by v lidu israelském šířili víru v cizí bohy, a volá se: »Ukamenuješ jej..., aby všechen lid... báli se a nečinili více něco podobného věci této nejhorší u prostřed tebe«; mohlo by docela dobře býti i »té nejhorší věci«, »té věci zlé«, a pod., protože *té* by bylo zájmeno. Anebo se podívejme na příklady z N. Ř. I, 292. Řeknu-li »to je to nejhorší neštěstí, že jsi pozbyl víry v sebe«, »to je ta největší nesnáz, že mi nikdo nechce věřiti«, mohl bych říci také »to je to neštěstí, to je ta nesnáz« anebo »ono (t. j. to všemu světu známé) nejhorší neštěstí«, t. j. to, co mi tane na mysli jako neštěstí, jako nesnáz, co by se celému světu musilo jeviti neštěstím, nesnází, a zájmeno není členem, není chybou.

Ale naříká-li v Pláči 1, 11 prorok Jeremiáš, jak »všecken lid její (dcery jeruzalémské) vzdychajíce, hledají chleba, vynakládají nejdražší věci své za pokrm k očerstvení života«, nevíme nic, o jaké nejdražší věci jde, nemohli bychom říci »vynakládají ty drahé věci, tyto (nebo ony) nejdražší věci« a pod., a je chyba, jíž ovšem Bratří nebyli schopni, říkáme-li my dnes, že musíme za kus chleba, za hrst mouky dávati na výměnu »ty nejdražší věci«. Anebo vkládá-li Mojžíš (5, 32, 33) v ústa Hospodinova proti jeho zpronevěřilému lidu slova »jed draků víno jejich, a jed lítý nejjedovatějšího hada«, zase by »toho« byla stejná chyba, jako kdyby se řeklo »jed těch draků víno jejich«; Čech neporušeného citu jazykového by se musil ptáti »kterých draků, kterého hada?«. A napíše-li »Česká svoboda« (14. ún.) v úvaze o vázaných kandidátních listinách, že »volič si nyní má vybrati — tu nejlepší z kandidátek«, Čech z doby bratrské by řekl, to že ani není nic tak nesnadného, může-li se mluviti o »té« nejlepší z kandidátek, t. j., ví-li se již napřed, která z nich je nejlepší.

Chce-li kdo provésti zkoušku správnosti na větě, kde přídavné jméno v 3. stupni nemá při sobě jména podstatného, vede si podobně, jen že si je někdy musí doplniti ze souvislosti, anebo výraz tak změniti, aby v něm podstatné jméno bylo. V epištole k Efezským 1, 6 mluví se o milosti, »kterouž (Bůh) vzácné nás učinil v tom nejmilejším«; ze souvislosti poznáváme, že je řeč o Kristu, Bohu nejmilejším, ne o něčem, o čem bychom se teprv

musili dohadovati, je-li Bohu nejmilejší (Vulgata proto raději doplnila původní větu: in dilecto Filio suo). Jinak se Bratří vyjadřují Luk. 9, 46, praví-li »i vznikla mezi nimi (učedlníky Kristovými) hádka o to, kdo by z nich byl největší«; změňme větu a přidejme zájmeno, řekněme »kdo by z nich byl ten (tento, onen) dokonalý učedlník«, a uvidíme, že by slova »kdo by z nich byl ten největší« pravila něco docela jiného, než co se má říci.

V »N. Ř.« I, 293 jsme již uvedli doklady, i staré, kde »ten« u 3. stupně přídavného jména stojí proti základnímu pravidlu, jako Čelakovského větu, »že i ten nejmenší dáreček z lásky je nejmilejší«. Milenec ví, který dáreček to je, teprv, když jej dostane, a nemohli bychom říci »ten dáreček z lásky, tento (onen) dáreček z lásky je nejmilejší« místo »i ten nejmenší dáreček z lásky...«, byl by to buď nesmysl nebo něco jiného. Vykládali jsme tam, že se takto vyjadřujeme, kde chceme jaksi vysloviti podivení, že to neb ono shledáváme i na předmětu, o němž bychom se toho nejméně nadáli; proto přidáváme obyčejně slůvko *i*. Přidáváme doklady z bible Kralické, jednak, abychom ukázali, jak její původcové znali svůj jazyk, jednak, aby v nich nikdo nehledal germanismů. Job (19, 18) k slovům »dýchání mého šiří se manželka má« přidává: »i ti nejšpatnější (podle výkladu malí, mladí, soplivci, ničemní) pohrdají mnou«, pohrdají mnou i lidé, od nichž by se toho nikdo nenadál (kdyby šlo i v první větě o vystižení téhož odstínu významového, bylo by lze říci »dýchání mého šiří se i ta manželka má«). A podle Žalmu 35 (= 34), 15 »shromažďovali se proti mně i ti nejneváženější« (chromí, ranění). Není tedy chyba, řekneme-li na př. »i ten nejmoudřejší člověk vyvede někdy hloupost«. Ale možno se ovšem vyjádřiti i bez zájmena: »tou cestou jdoucí i nejhloupější nebloudí« Iz. 35, 8.

Vykládáme zde o věci známé a dávno kárané; snažili jsme se jen ukázati lidem opravdu dbalým svého jazyka, jak by snadně poznali, kde jak se mají vyjádřiti. Volbu dokladů nám usnadnila Kašparova Biblická konkordance (1901), která i jinde nám bývá na veliký prospěch.

SÁM, SAMOTNÝ.

Samotný je příd. iméno odvozené od slova *samota;* to znamená, že bychom ho měli užívati jen, kde mluvíme o něčem, co je o samotě, v samotě. Lze říci, že někdo žije samoten (bez ženy, bez rodiny, bez přátel, vzdálen lidské společnosti) a pod.; naši

předkové mluvívali tak i o samotném životě nebo místě, t. j. osamělém, o sloupě, který stojí samoten, t. j. sám o sobě, měli i podst. jméno samotnost = osamělost. Nový jazyk lidový užívá tvaru samotný místo *sám* s významem lat. ipse, něm. selbst proti původu toho slova i proti jazyku staršímu, ale měrou jen malou a jen v pádech mimo pád 1.; říká se někdy na př. »dej to jemu samotnému (t. j. ne jinému), mluvil jsem s ním samotným« (ne s jiným) a pod., ne však »on přišel samotný« (t. j. neposlal za sebe jiného; těmto slovům by každý rozuměl tak, že nepřišel nikdo jiný s ním). Pečlivý spisovatel by měl hleděti, aby šetřil původního a vlastního významu slova samotný; místo toho někteří spisovatelé uvádějí toto slovo do jazyka s významem nesprávným i do 1. pádu. Nepíší ovšem samotný, samotná atd.; v tom jim překáží zvyk jazykový, který tak neříká; ale píší samoten, samotna atd., kterýchž tvarů živý jazyk vůbec nezná a tedy jich nechrání (je to malý doklad, jak píšeme bez skutečného jazykového citu). Tak jsme čtli na př. o Lessingově veselohře, že všechny postavy této »Míny jsou povedenější nežli slečna z Barnhelmu samotna«, t. j. než sama titulní postava.

Ale neradi bychom, aby si ze slov našich někdo vybral, že by se nemělo psáti *sám* ve smyslu samoten; za lat. solus, něm. allein jsou obě ta slova správná. Jemný významový rozdíl by se mezi nimi ovšem našel, zvláště v jazyce starším; *sám* znamená spíše osamělost nahodilou, pomíjející (byl jsem sám doma), *samotný* spíše osamělost trvalou (žiji samoten; není dobré člověku býti samotnému 2. Mojž. 2, 18). Ale dnešní lidová mluva toho rozdílu hrubě nedbá a bylo by asi nesnadno se ho domáhati.

STRŽEŇ, STRŽEN.

Nedávno jsme čtli v kterési knížce o »střeni« stromu. *Střeň*, také *střen*, je slovo naprosto nesprávné, vzniklé nedorozuměním; správně se má psáti a vyslovovati *stržen* nebo *strženˇ*. Je to slovo zaniklé, a výslovnost *střen*, *střeň* má původ v tom, že se v nové době v starých dokladech čtlo *rz* (což v starém pravopise může znamenati dnešní *rz*, *rž* nebo i *ř*) jako *ř*, místo správného *rž*. Není to jediný doklad podobného nedorozumění; již jinde jsme mluvili o tom, jak naše dnešní *vezdy* povstalo nesprávným čtením starého wezdy (= veždy, vždy), jak ze starého wiecz (= viec, víc) někteří filologové vytvořili staročeské příslovce *věč*, jak se nesprávným čtením nejasně psaného staročeského naywiecze (= najviece, nejvíce) ujalo u nás *nazvíce*. Kdo první četl střen,

střeň, nevíme; Jungmann má oboje tvary, s *ř* i s *rž*, a doklady se starým pravopisem plete pod oběma hesly. Co je správné, poznáváme ze spisů starších, jejichž pravopis je již zřetelnější; Jungmann sám má na př. doklady s *rž* z Veleslavína, z Komenského (podobně psáno též v brněnském vydání 4, 234; 268). Z dokladů v Gebauerově Histor. mluvn. I, 349 se zdá, že tento zmatek je dosti starý; bezpochyby bylo slovo stržen, strženň i v staré době ne všude známo a mátlo se pak se známými slovy *střenka*, *střenek*, kde *ř* je správné. Již Blahoslav (Grammatika česká 41) zná *strženň* jako slovo moravské (také Bartoš zná slovo to z živé mluvy moravské); v Čechách asi byly kraje, kde nežilo. Že je znění *strženň* správné, vidíme z jiných jazyků slovanských (na př. círk.-slov. str'žen', rus. stéržeň, slovin. stržen a j.).

Stržen, *strženň* znamená asi jádro stromu nebo jiné rostliny, ať tuhé (na př. nejvnitřnější část stromového kmene), ať měkké (na př. duši bezovou, dužnatý vnitřek některých druhů rákosí), pak také na př. tukové jádro kostí, tuhé jádro vředu a pod. Podle svědectví jiných jazyků slovanských i dokladů českých se zdá, že to byl původně kmen na *-i**, rodu mužského, s příponovým *e* nehybným; jako jiné mužské kmeny na *-i* měnilo se toto slovo rodem i v ženské (jako původní mužská jména pouť, zvěř nám jsou jména ženská), měnilo se i sklonění (jako ve východních Čechách říkají ten pout, 2. p. pouta nebo poutu, říkalo se i stržen, strženu; a také ten strženň, strženě), napodobením jiných slov (sršeň, sršně; rožeň, rožně; stupeň, stupně) *e* se stávalo hybným (místo strženň, strženě povstávají tvary 2. p. stržně atd.). Podle toho měl by psáti, kdo by tohoto slova chtěl užíti, v souhlase s obvyklým vývojovým proudem mužských kmenů na *-i* v češtině a s původem tohoto slova asi *ten strženň*, 2. p. *strženě* atd. (podle vzoru *meč*). Na Moravě se ovšem ujalo sklonění s hybným *e* (*strženň*, 2. p. *stržňa*), jako v ruštině; ale Štítný na př. má 3. p. *strženi* (Gebauer III, 1, 410), a podobné tvary, svědčící o nehybném *e*, nalézáme i jinde (na př. v Jungmannových dokladech nepřímých pádů domnělého jména střen, střeň).

Snad nám některý z našich čtenářů pošle zprávy, kde, s jakým významem a v jakých tvarech toto staré slovo ještě žije; zejména bychom ovšem rádi věděli, žije-li ještě někde v Čechách. A snad by ani nebylo na škodu, kdyby se tohoto slova ujali naši spisovatelé; básníci by v něm na př. našli slovo pro pojem, který musí

---

* A kmen na i- je ovšem obměna ještě původnějšího kmene na -en-, jak nemusíme vykládati čtenáři v dějinách slovanského skloňování obeznalejšímu.

vystihovati buď trochu širokým opisem »tuk kostí« anebo německým slovem »morek« (= Mark, což zase je slovo příbuzné s naším *mozek*).

Co se původu slova *stržen*, *strženě* týče, pojívali je se slovesem *strhnouti* (stržený). To jest ovšem výklad dnes nemožný; je to slovo původem slušející k téže slovní družině co něm. *stark*.

BABÍ KOUT.

Němci říkají oné části oblohy, z níž nejčastěji přicházívá bouře, Wetterwinkel; a tak se říká ve smysle přeneseném i o místech, kde by se mohlo semlíti něco, co by se pak přeneslo i do sousedství (takovým »wetterwinklem« býval Balkán, a dej Bože, aby jím více nebyl). Nedávno jsme v témže smysle čtli v novinách o »větrném koutě«: tento výraz máme v podezření, že je jen vymyšlen, k tomu s čistě povrchní zvukovou shodou větr- = něm. Wette-. Opakujeme prosbu, kterou jsme již jednou učinili, aby pp. čtenáři nám oznámili, jak se u nich v tomto smysle říká. Došla nás posud jediná odpověď, od p. J. Olbrechta na Král. Vinohradech, podle níž se v Krkonoších říká místu, odkud přicházívají mraky, *babí kout*.

Toto pojmenování je známo i odjinud. Jungmann je má (s údajem »Boskow.«, což asi znamená Boskov v semilském okrese) s významem »severozápadní strana« a s větami »letos bouřky pořád z babího kouta chodí, babí kout se zatahuje«; také Hanuš (Bájeslovný kalendář 212) mluví o »babím koutě« jako o názvu téže strany světa (srv. též výklad Helebrantův v »Českém lidu« 12, str. 22). Snad nám povědí pp. čtenáři, říká-li se tak v jejich kraji?

O českosti tohoto výrazu ovšem již dnes pochybovati nelze. Souvisí s tím, že se u nás velikým mrakům, zvláště mrakům, jaké bývají před bouřkou (»hradům«), místy říkává »báby«; také malé mráčky, z nichž by mohlo »něco« přijíti, bývají jmenovány »babkami«.

EUFEMISMY.

Zarmoucený chlapče! Často jsem slýchával, jak matka říkala synáčkovi, jenž se něčím provinil, »zarmoucený«. Jindy říkala »zatrápený«, nechtíc ho proklínati slovem »zatracený«. Z eufemismu »zatrápený« vzniklo pak »zarmoucený« (= ztrápený), ač se již zněním od »zatracený« i zatrápený úplně lišilo.

Jdi mi k šípku! Rčení toto pokládám také za eufemistické místo »jdi mi k šibenici«, shodné s německým: »Geh' zum Galgen« a podobné významem rčení: »Jdi na horoucí skálu, do horoucího pekla«, nebo: »Jdi mi k čertu!« Všemi těmito rčeními odháníme osoby protivné od sebe a odkazujeme je k místům (nebo bytostem) co nejvzdálenějším a nejhroznějším.

Tom. Planský.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Felix A. Vondruška, *Návrat*. Sbírka básní. Nakladatelství Českého deníku v Plzni 1919. Stran 66. Za K 6.—.

V této své první básnické sbírce představuje se autor čtenářstvu velmi pěkně. Jeho verše nenesou stop začátečnických pokusů, plynou lehce a lahodně, spojují s hutností výrazu svěžest metafor i hudebnost slova. Ve všem, v látce i formě, jeví se pečlivý výběr, korektnost prvního vystoupení, která se přenáší i na způsob vyjadřování, na řeč vůbec. Ke cti autora Návratu budiž řečeno hned s počátku, že dbá velmi pečlivě nejen svých rýmů a rytmů, ale i jazyka. Jeho snaha po korektnosti má, jak u začátečníků často bývá, někde trochu nátěr strojenosti a škrobenosti, když píše na př. »tma spadla se dnův soužení«, ale to se snadno snese, nehřeší-li opakem a nemluví-li při »symposiu krásy«, jako mnozí jiní básníci, řečí veteránského předsedy, v jehož parádním slohu se všecka slovesa končila jednostejným -í, ať to bylo viseti, uměti nebo věděti. Autor Návratu je většinou čist této neřesti, a hřeší-li kde přece tímto hříchem, jsou to zpravidla jen hříchy otců, často i nejslavnějších.

A to je vlastně jediná, ovšem sumární výtka, kterou lze učiniti našemu básníku a s ním skoro všem básníkům ostatním. Jejich poměr k jazyku je asi týž, jaký býval poměr malířských škol k přírodě, do jejíchž krás se zasvěcovaly kreslením plastik a kopírováním starých mistrů. Naši básníci nemají přímého vztahu k živému organismu řeči, nedobývají svých výrazových prostředků sami z jeho přirozených a prostých půvabů, nýbrž přejímají jeden od druhého jakýsi jazyk, který kdysi sice vyrostl z živé řeči, ale časem si neumělostí a nešetrností některých básníků vytvořil svůj vlastní slovník, své vlastní tvary, svůj vlastní přízvuk, vlastní zákony jazykové co nejpodajnější, aby se zápas básníkův o formu stal co nejpohodlnější. A kletba této »měsíční češtiny«, jak nazval kdysi v tomto časopise řeč mnohých našich básníků Flajšhans, lpí i na této sbírce

Vondruškově při všem opravdovém úsilí básníkově o výraz vlastní a původní. Toho způsobu jsou na př. oblíbené tvary »*chví se*« (40) m. chvěje se, »*naděj*« (24) m. naděje, »ve kraj *tmící*« (16, rým hrmící) m. tmějící, » s ženou *svojí*« (16, rým rojí) m. svou, »*Tvojich* skrání« (24) m. Tvých, »rovy *jich*« (7, 16, 41) m. jejich, »*v jichž* studánkách« (14, 16) m. jejichž (N. Ř. II, 89) a p. Po svých předchůdcích zdědil Vondruška i řadu slov, jichž není a nebylo v slovníku českém a jež vznikla namnoze jen tím, že jeho mnozí předchůdcové napínali nepodajný pro ně jazyk na Prokrustovo lože svých jambů a trochejů. Jsou to většinou slova známá: *slední* až paprsek výhledy otevře (10, 25), s radostí skromnou *v hledu* čekankovém (15) a j. Do zásoby slov básnických patří dále »*sled*« (myšlenek sleď již v bezednou propast se hroutil 9 řetěz, řada, ačkoli sled = stopa), »*nadejíti*« (noc nadešla 43. m. přišla, nastala, v. N. Ř. II, 61) a některé novoty básníka samého, jako: »obrovský stín... nad lebku *vytanul*« (25; jinde se mluví o *tanutí* větru), staré když báje babice shrbená u kamen *sdílí* (42, t. j. vypravuje), na skalce sýček zlověstně *skulí* (44, rým tulí, ob. skoliti). Zvláštním způsobem užívá V. slovesa »*ututlati*«, které má v nynější češtině význam něco nepěkného (skandál a p.) utajiti, zamlčeti a p.; na př. vzpomínky *ututlav* v rozjihlé duši (7, pod. se mluví 16 o ututlané lásce, 21 o ututlání citu). Jinou zvláštností autorovou jest sloveso »*stýlati*« (v modrém přítmí tajemné šelesty stýle 53, rým »bílé«; patrně rozstýlá). Básnické prakse dosavadní, která si ke scházejícím slabikám ve verši pomáhala, jak mohla, přidržuje se V. i při vokalisaci předložek; píše: *ve* kraj tmící (16) m. v kraj; *ve* ústraní (17) m. v ústraní; *ve* zázrak (24) m. v zázrak; *nade* hrobem (59) m. nad hrobem a naopak: *v* snu (19), *v* snách (27) m. ve snu, ve snách.

Je s podivem, jak básníci současní, kteří jsou tak citliví na rytmický spád svých slov, tak málo dbají toho, že už jazyk sám má své rytmické zákony, jichž by měli dbáti tak, jako jich musí dbáti básníci jiných jazyků. Pochybuji, že by se který francouzský básník opovážil změnit pořádek nepřízvučných slov typu »il ne me l'a pas donné«; ale i čeština má po té stránce své rytmické zákony a ve větách »co pak se to tam stalo?« »že prý by se byl někdo zabil« je pořádek nepřízvučných slov pro české ucho právě tak ustálený jako v uvedeném příkladě francouzském. Že je to pro básníka pohodlnější přehazovati těmito slůvky podle potřeby, je pochopitelné, ale rytmu básnickému toto porušování rytmu přirozeného není na prospěch. Setkáváme se s tím ovšem i v knize Vondruškově: zatuchlá vůně šíří *se* z vývratů hrůzných (8, m.

vůně se šíří), já věřím přec, že jednou shledáme se (24; řekne to někdo?), jak chtěl *by* setřít (34, m. jak by chtěl) atp. A podobně se hřeší proti přirozenému českému slovosledu i v jiných případech. Od dob našich prvních překladatelů z latiny a řečtiny, kteří vycházejíce z přesvědčení o naprosté volnosti českého slovosledu, zdolávali potíže nepřirozeného nám hexametru stejně nepřirozeným přestavováním slov, stala se slovosledná zvůle (neboť svoboda má zákony) poetickou výsadou, ba jakousi zvláštní ozdobou básnického slohu. I ve verších Vondruškových najdou se takové potočené věty připomínající vyprchalou krásu veršů Vinařického; na př.: s bázlivou touhou *jahodových na* rtech (15; dovede přirozený Čech říci na př. zelené na louce?), v trhliny skal a *širých do rovin* (37), dnes vykvétají snů mých na mohyle (21), vysoké po stráni zděšené uhání stádo (29); a p. sledni *až* paprsek výhledy otevře (10), staré *když* báje babice... sdílí (42) atd.

Stejné násilí, které se páše na jazyce a jež se přese všecky protesty dědí z jedné básnické knihy do druhé, jest suverénní nedbalost a netečnost našich básníků k zákonům českého přízvukování. I tu ovšem pyká generace nynější za hříchy svých otců, ač se její účast při vině stává tím těžší, čím častěji se nyní ozývají hlasy upozorňující na toto znásilňování přirozeného rytmu řeči. I v Naší Řeči bylo opět a opět o tom vykládáno, jak naši básníci hřeší proti českému přízvuku slovnému i větnému a jak zejména jednoslabičná slova, předložky (a předpony) pokládají ve svých verších za slabiky přízvukově indiferentní. I v básních Vondruškových jsou toho časté stopy, a to nejen v básních psaných t. zv. volným rytmem (ačkoliv se takovéto verše většinou vymykají přesnému měření metrickému, neboť básník střídá řady trochejsko-daktylické s řadami jambicko-anapaestickými zcela libovolně), ale i v básních, které mají pevné schema metrické. Tak čteme jambické verše: *o* zašlých květech svých sní opuštěný sad (49), *na* louce zažloutlé i bledý ocún zvad' (tamt.), *po* stezce daleké *přes* hloží dávných běd (19), *na* prahu zmizelo (tamt.), *se* steskem prochvělým (t.), *ve* zpustlých zahradách zasvitly kapky rosy (51), *pod* sluncem zastřeným (t.), *ku* brodům zjasněným (t.), *na* horách v obzoru (t.), s *ná*pojem sladkým, jiskrou rozpěněným (47) a j. Stejně se vede i jiným slovům jednoslabičným, která básník pokládá tu za přízvučná, tu za nepřízvučná, ať je jejich přirozený přízvuk jakýkoliv; na př. zurčící pramének, z jehož *vod* jeleni chodí *pít* v průvodu laní (8, daktyly), chví se *tón* vysoký poledních zvuků (40, daktyly), *kal* v zlaté číši najdeš jednou z rána (17) a obráceně: *a* rtem šípkovým jej předem požehnala (9),

větve do šíře rozložil, píseň když zaznívá borem, zmlazenou snítkou zašoumal *a pel* by rozsypal kolem (20). Do nepřízvučnosti vtiskuje básník často i taková slova jednoslabičná, která mají i velmi silný akcent větný; na př. *ne* lásky zjev — mé mládí přišlo ke mně (19, jamby), *viď*, moje Rino, viď že k oknu zajdeš (16, jamby), jdu polní pěšinkou, kde v souzvuku vše splývá, *sám*, v sebe uzavřen — zasněný dobrodruh (45); jak měří básník slovo »dne« ve verši (trochejsko-daktylském) »tiší a nesmělí nového *dne* vítáme vjezd (38), je těžko se dohadovati.

Pro úplnost ještě třeba dodati, že m. kajicnice (42)jest psáti kajícnice, m. vytýčil (47) spr. vytyčil a že m. přimísiti *jed* (21) jest správnější přimísiti jedu.

To jsou věci, které kritika jazyková smí a musí právem vytýkati knize Vondruškově při všem uznání, kterým se začíná tento posudek. Nejsou to chyby individuální, způsobené neznalostí nebo nedbalostí autorovou, nýbrž chyby dnešní básnické prakse vůbec. Básnická sbírka Vondruškova byla nám jen příležitostí, abychom je připomenuli znovu našim básníkům všem, a její autor se zajisté nepohorší nad tím, že jsme si právě z jeho básní vzali k tomu příležitost. V. Dlouhý.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

Pan Alois Hlavinka uveřejnil v č. 11—12. olomouckých »Vychovatelských listů« (1919) několik kapitol pod názvem »Kousek mluvnice«. Týkají se nás, a zdá se, že my jsme k nim dali i podnět. I, 85 jsme napsali, že Hlavinka odborným gramatikem není, ale že dovede mluvnicky cítiti; snad proto je základní myšlenkou jeho výkladů, že mluvnice je více než gramatika a cit více než věda.

Nebudeme jeho výkladů podrobně vyvraceti; je v nich mnoho slov, ale málo jasnosti a přesvědčivé síly. Nebudeme vykládati, že mezi slovy »mluvnice« a »gramatika« je u nás rozdíl jen slovní, ne pojmový (kdyby nebyl Marek utvořil slova »mluvnice« nebo někdo jiný jiného slova, jež by se bylo ujalo, říkali bychom s Blahoslavem posud »gramatika«), že mezi německými slovy »Sprachlehre« a »Grammatik« je jiný rozdíl, než o jakém mluví Hlavinka (Sprachlehre je učebnice jazyka, kdežto Grammatik je spíše vědecký jeho popis bez praktických cílů), že na př. Francouzovi je »grammaire« každá kniha o jazyce, ať je psána způsobem jakýmkoli.

O jazykovém citu se nedovídáme, co to je, nýbrž jaký je, že je nestejně mocný v rozličných krajích a v rozličných vrstvách národa; ve

stati »Cit k jazyku« v č. 9—10. téhož časopisu se dočítáme, že »lid ještě netknutý a neporušený cizími vlivy« v něm má takovou oporu, že ani »nemůže a neumí chybiti«. Hlavinka nám nepovídá, čemu říká chyba, a proto jeho slovům nikdo neporozumí; je-li jazykovou chybou, utvoří-li někdo hláskový, tvarový nebo syntaktický útvar jiný, užije-li slova některého jinak, než by podle svého nářečí měl, není pravda, co nám Hlavinka říká. Faktum, že každé nářečí se mění, i kdyby lid jím mluvící byl sebe původnější, dokazuje to samo. Chyby se dopustil, kdo podle v tom první začal říkati v čom anebo podle v čem naopak v tem, kdo podle vázati místo povraz první řekl provaz, kdo místo lituji tebe první řekl lituji tě, kdo místo otec není doma první řekl otce není doma (že 2. pád zde je nepůvodní, svědčí jiné jazyky indoevropské, třebas byla tato změna v slovanských jazycích sebe starší, a třeba se jazyky slovanské zase teprve vracejí k pádu 1.); takovéto chyby se časem stávají v nářečí nebo i v celém jazyce pravidlem, a novými chybami se mění dále. Cit jazykový není nic jiného než ustálený zvyk jazykový a plynoucí z něho schopnost, vždy se vyjadřovati tvary hláskovými, slovními i větnými, souhlasnými se zvyklostmi jazyka, o nějž jde; ale zvyk sebe ustálenější se mění. A dovede-li něco zdržovati postup jazykových změn, je to mluvnice = gramatika. Takové stálosti jest potřebí, stává-li se z jazyka lidového, z nářečí, jazyk osvětový, jazyk spisovný. Je-li potřebí osvěty a jejího mocného nástroje osvětového, spisovného jazyka, o tom jsou možna mínění nestejná, a Hlavinka má v této věci mínění své, jak se zdá, dosti odchylné od mínění obecného; ale to je již otázka, která přesahuje přes úkoly »Naší Řeči«, jež dbá o ustálenost spisovného jazyka. Jakou důležitost pro tuto ustálenost má pevná vědecká stavba mluvnická, o tom bychom v dějinách světových národů našli hojnost nepochybných svědectví, i v dějinách našich, i o tom, jak nedostatek mluvnického vzdělání otvírá brány stálým změnám jazykovým.

Hlavinka vzdělání mluvnického nemá, a proto upadá v chybu, již shledáváme tak často u lidí, kteří by bez odborného vzdělání rádi řešili vědecké otázky. Člověk bez hlubšího vědeckého vzdělání rád mluvívá o zdravém rozumu, rád vídá pravdu v tom, co se mu pravdou zdá bez vědomostí a metod, jež vybudovala lidská věda. Lidstvo věřilo, a lidé stojící stranou od proudů vědecké práce posud věří, že se slunce pohybuje okolo země; Hlavinkovi se zdá, že otázky mluvnické dovede lépe řešiti jazykový cit než jazykozpyt, jako člověk neznalý astronomie více než astronomii věří své zkušenosti, že slunce, jež ráno bylo na východě, k večeru je na západě. Hlavinka nezná dějin jazyka, o němž by rád uvažoval, a nedovede ani porozuměti poučení, jež z nich plyne. To dokázal svou »citlivou« úvahou o otázce, jíž jsme se obírali

I, 237, které rčení je v češtině správnější: n a p a d á m u, či n a p a d á h o.

N a p a d á m ě prý je více po česku, n a p a d á m n ě po moravsku. Říká-li se na Moravě jen n a p a d á m i, s 3. p., ne také n a p a d á m n e, se 4. pádem, nevím; v Čechách se říká obojím způsobem. Řekl jsem, že »Slovník staročeský právě v článcích napadati, napadnúti je dosti neúplný«, a proto jsem ze svých výpisků tuto neúplnost doplnil; o tom se vyjadřuje Hlavinka slovy »věda tedy nevede to přímo a bezpečně. Zbývají jen boční cesty, kde která jest, a ještě všecky nestačí, by se na pevno rozhodlo tak nebo tak.« Má-li Slovník méně dokladů, než se mi jich zdálo potřebí, to znamená, že »věda to nevede přímo a bezpečně«? A jsou to »boční cesty«, doplním-li si neúplný vědecký podklad a stavím-li na něm podle vědeckých metod? Buď Hlavinka neví, co je »věda« a co »boční cesty«, a pak by o těchto věcech neměl mluviti; anebo ví, a pak překrucuje pravdu. Ukázal jsem, že napadnouti v tom významě, o nějž jde, v staré době nenalézáme (ač je velmi často řeč o představě, že někomu něco přišlo na mysl); o tom se ani slovem nezmiňuje, ani o tom, že se toto sloveso v staré době vždy pojí se 4. p. samým nebo s předložkou **n**a, i kde jde o jevy duševní. Z toho, že slovník Dobrovského má z mluvy obecné jen doklady vazby s 3. p., hned ví, že tehdejší mluva obecná říkala jen tak, ani se mu nezdá, že by si měl dáti otázku, je-li tento slovník plným obrazem tehdejšího jazyka. Atd. Vše to korunuje prohlášením, že t ě ve větě »co tě to napadlo« není t ě, nýbrž t i, t. j. 3. pád; ani se neptá, říká-li se v končinách, kde se říká »co tě to napadlo«, t ě místo t i i v jiných spojeních, ani se neptá, neobjevuje-li se vazba se 4. pádem i u jiných slov než u zájmena 2. os., u slov, kde nelze o podobné možnosti mluviti (napadlo ho, bratra napadlo, napadlo nás atd.). Z toho, že vazba s 3. p. je v starší době neslýchaná a že i u slovesa napadnouti (s významem podle našeho mínění změněným podle něm. einfallen) ještě bývá 4. pád, usoudil jsem (ne sám), že vazba s 3. p. není česká. »Cit« vede Hlavinku ku poznání, že vášeň může č l o v ě k a napadnouti, ale myšlenka může napadnouti jen č l o v ě k u. »Směšné by bylo říci: napadla mi zlost, láska, chuť«; podle toho by bylo směšné také říci »napadlo ho, že . . .«, a přece se tak říká, v Čechách jistě, a snad i místy na Moravě (o tom nám snad někdo ze čtenářů poví). »Bartoš i ve své mluvnici se cítí živým příslušníkem jazyka« (298). Měl tedy »cit«. A přece Bartoš v této otázce stejně soudil jako my; proč ho nevedl cit k témuž konci co Hlavinku? Či není ani ten cit neomylný? Či měl Bartoš cit méně dokonalý než Hlavinka? Či byl v něm cit pokažen mluvnickými vědomostmi? To by nám měl Hlavinka ještě vysvětliti.

Nerad bych, aby někdo mým slovům rozuměl tak, že bych neuznával veliké důležitosti jazykového citu. Jazykový cit je živé bohatství jazyka uložené v duši osoby jazyk ovládající, živá mluvnice a živý slovník, ovšem spořádané nikoli tak jako v našich knihách, nýbrž tak, že všechny kusy tvořící toto bohatství jsou mezi sebou spjaty nejrozmanitějšími svazky asociačními. Představa zvuku vyvolává představu předmětu jím označeného a naopak, představa slova jednoho představu slov významu stejného nebo podobného, tvary slova jsou sdruženy v souvislé skupiny, jejichž části odpovídají rozličným poměrům, v jakých se pojem slovem naznačený může objeviti ve větě, atd. Slovo v řeči vyslovené zapadne v mysli posluchačově na své místo, a představa slova i tvaru, jehož mluvící právě potřebuje, vynoří se v jeho mysli a učiní mu možným, aby vyjádřil, co vyjádřiti chce. Živý slovník a živá mluvnice z naší mysli umožňuje nám také, abychom vyjádřili věci a významové odstíny nové, jichž jsme posud nevyjadřovali, anebo abychom je vyjádřili způsobem novým; v duši své člověk normální a dospělý najde hojně vzorů, podle nichž utvoří nové slovo, nový tvar, nové slovní spojení. Slyšel jsem kdysi, jak moravskému děvčeti vyklouzl z úst výraz »mocatero kvítí«; samo se smálo, jak to mluví, ale podle vzorů jako šest — šestero k slovu moc utvořilo tvar, kterému schází jen, aby se ujal, aby se stal novou živou součástí jazykového bohatství. Bez tohoto bohatství bychom nedovedli mluviti ani rozuměti, bez něho by žádný jazyk nejen nerostl, ani by nebyl z prvních, animálních prvků mluvy mohl vzniknouti. Toto bohatství je společným dílem pokolení lidí, mluvících stejným jazykem nebo nářečím, každý člen této společnosti si je osvojuje nenáhle cvikem; podle okolností rozličných i podle duševní schopnosti jednotlivců může však býti a bývá také míra a živost jeho v duších rozličných osob rozličná.

Necením nízko ani význam jazykového citu ve vědě. Filolog bez náležitého citu k jazyku, kterým se obírá, je mrzák. Cit dovede i filologovi ukazovati cestu, často směrem, o němž by se mu bez citu nezdálo; a skutečný filolog musí si vypěstovati tolik míry citu, co jen dovede, ke kterémukoli jazyku, jímž se obírá, ať živému, ať mrtvému. Ale věda se nesmí vzdávati povinnosti, zkoušeti poučení plynoucí z automatické činnosti duševní na zkušebním kameni vědeckých poznatků a vědeckých metod; jen kde není látky k této zkoušce, kde není nepochybných fakt, která mohou býti sama premisami konečného úsudku nebo poskytnouti látky ku premisám, musí se i věda spokojiti bez ni, ale musí si býti i vědoma, že se dobrala úsudku, jejž nové poznatky vědecké mohou zvrátiti. Na příklad: Kdo slyší naše slovo p a k o s t n i c e a ví, co znamená (aspoň obyčejně), spojí je pouhým citem jazykovým se slovem k o s t a slovo to mu bude i svým původem slovem

znamenajícím nemoc kostí (tak soudil na př. Hus, jenž říkal pokostnice a myslil, že té nemoci tak říkají proto, »že po kostech se tluče«). Sleduje-li však toto slovo dále, shledá, že v nářečích znamená i nemoci, které se ani kostí netýkají, najde, že v staré češtině bývalo (a v jiných slovanských jazycích posud jest) slovo pakost, znamenající vůbec něco odporného, zlého, šeredného, že je k němu přídavné jméno pakostný, pakostní, a bude snad hledati etymologii jinou, než na kterou mu ukazuje pouhý cit (Sborník filol. 4, 242). Hlavinka zná ze svého nářečí jen vazbu napadá mi, jiná vazba je jeho citu cizí, a proto bez další úvahy ve vazbě své vidí vazbu původní a vazba odchylná je mu snad i směšná; člověk filolog zná dějiny tohoto slovesa, zná význam dějin slova, ví, že i jinde i v živém jazyce je vazba jiná, a soudí z toho, jak umí, třebas proti svému vlastnímu nářečí.

O jiných našich výkladech, jichž se Hlavinka dotýká, dočte se náš čtenář jinde; o jiných věcech, o nichž mluví, již pomlčíme. Tak na př. o poklonách, jichž se v něm dostává »mluvnickému mistru« Gebauerovi, »podmistru« Ertlovi a do třetice Hujerovi, o němž Hlavinka asi ví tolik, že napsal do Listů filol. posudek jeho »Povahy české v řeči«.

Z.

V brněnských Lidových novinách ze dne 5. března t. r. je stručná zpráva o tom, že úmysl obecného německého jazykového spolku (Allgemeiner deutscher Sprachverein) podniknouti novou úpravu německého pravopisu (zvl. zrušení délkového h, psaní i místo ie, zrušení zdvojených souhlásek a p.) naráží na odpor německé veřejnosti. Reformu jako zbytečnou odmítl ve Frankfurter Ztg. prof. Lerch a týž list věnoval této otázce zvláštní úvodník, v němž se staví zcela správně v této otázce na stanovisko konservativní a prohlašuje, že v době, kdy se svět otřásá v základech, má německý národ (nebo měl by míti) jiné starosti než klopýtati o písmenka. Ani škole se neuleví, zavádí-li se každých dvacet let nový pravopis, nehledě k tomu, že se stěží získaná jednota spisovného jazyka bez příčiny tříští.

Z VÁLEČNÉHO SLOVNÍKU.

Na vyzvání, které bylo uveřejněno v 1. sešitě letošního ročníku »Naší Řeči« a jež některé časopisy a denní listy s dobrým porozuměním věci otiskly, došlo nás několik rukopisných sbírek a ukázek slov za války vzniklých. Zásoba není dosud tak veliká, abychom ji mohli tříditi a vybírati z ní na ukázku slova určitých skupin; lze mezi nimi zatím rozlišovati pou-

ze slova vojenská od slov vzniklých v životě občanském, a to ne vždy ještě přesně, protože u mnohých z těch slov schází záznam, kde se jich užívalo. Otiskujeme dnes zatím ukázku slov, která jsou anebo která možno pokládati za slova vojenská, sledujíce při tom zejména ten účel, abychom našim čtenářům ukázali, jaká slova sbírati, a abychom získali od nich určitější zprávy o slovech, u nichž známe jen holé znění a význam.

B a f a K., nechutné jídlo; b a z é n K., vojenský plechový šálek, esšálek; b r u m a j z l K., kaprál; č i m b u m H., zákopové dělo (poněvadž granát padl dřív — čim-, než se ozvala rána — bum); d r a p á k, d r a p a n H., účetní šikovatel (který drapal, t. j. psal); d r n H., nováček leckdy snaživý, ale omezený, obyčejně venkovan, opak lemouna (»Ty drne«, říkalo se s opovržením); h a l b e r o t a H., lichý voják ve dvojstupu, v šiku, jenž při obratech skáče s místa na místo (odtud: »Zkusí jako halberota«); h a l b e r o t i č k a H., kep; h o l o u b a t a H., malé nábojnice na dva magacínky patron (»Kde máš holoubata, ty drne! U mámy?«); h o u s k a K., krátký vojenský kabát; k a n ó n n a g u l á š K., vojenská kuchyně; k o r n o u t H., dostal se do kornoutu, do zajetí (srov. i sbalit, vata); k r m i t n o h u K., udržovati uměle ránu na noze, aby voják nemusil na vojnu; l a ť L., pero za italským kloboukem; l e m o u n H., rekrut chápavý, ale při cvičení líný, netečný, opak »drna«; l u p e n K., voj. legitimace; n á d o b í L., zbraně a vše potřebné na frontě (také řemeslo); n o h a, j a k o n o h a N., přirovnání pochvalné, honosivé, asi téhož smyslu co rčení »jako víno, jako jedna fiala« (bylo rozšířeno u 102. pěšího pluku a bylo s ním tak srostlé, že prý jeden vojín na stráži v poli bez hesla a paroly pustil neznámého důstojníka jen proto, že z jeho úsloví »jako noha« poznal v něm příslušníka 102. pluku); p a b o u k K., H., L., batoh, ruksak, jenž objímal šlí prsa vojáka a »ssál z něho sílu« (»Mám nacpanýho n. nažranýho pabouka«, mám plný batoh); p l i v á t k o K., essálek; p o u š t ě n k a d o n e b e K., mosazný plíšek se jménem vojáka, přišitý pod pláštěm; p r a s k á č K., granát; p r e z e n t H., nováček uznaný při presenční prohlídce za schopného vojenské služby (Starší vojáci říkávali: »To jsme sem zas dostali prezenta!« — »Ty prezente jeden umazanej!«); r a ť á t k o L., strojní puška, kulomet; ř e m e s l o L. = nádobí; s b a l i t H., zajmout (»Sbalili ho, dal se sbalit«); s v í č k a K., bajonet; š k r á b n o u t K., odvésti na vojnu; š p e k o u n K., vojenský kuchař (snad z Jelínkova překladu Barbussova Ohně? Red.); š p i t l í k H., špitál, nemocnice (»Šel do špitlíku«); š r a p a s K., šrapnel; š v e n c í ř K. = ulejvák; T a l o š i L., Italové; t k a n i č k a K., praporčík (před válkou lajtnant? Red.); t r á g t ý r a H., honec mulů, trágtýrů; t r a t a H., ať je to tu na to trata t. j. hned, tak trata (vzniklo z polnicového signálu pro Lauf-

schritt, trata - trata - trata); t r o m l í k L., t. zv. bubnová palba, Trommelfeuer; t u p l á k H., granát většího kalibru; u l e j v á k K., H., voják, který se vyhýbal službě v poli; odtud i u l e j v á r n a H. (»To vám byla ulejvárna«, »U toho regimentu je ulejvárna«, t. j. vojáci málo cvičí, pracují, nejsou posíláni do pole); v a t a H., dostal se do vaty, do zajetí (srov. kornout); v o z e m b o u c h K., voják na válečném pochodu, který líče únavu padl, aby ho sebral trén; v o ž í r k a H., lehké zaměstnání, při němž byl voják jist před garnisonní i polní službou; odtud i v o ž í r k á ř (»Ty vožírkáři«, znělo lichotivě, zároveň však i závistivě. »Takovej vožírkář«, ulevil si voják, když ho »zjezdil« šikovatel, který se sám »ulejval«; vožírkář z profesionály byl švec nebo krejčí); z e m ě p i s K., vojenské boty; ž i h a d l o H., bodlo (srov. svíčka).

Slova označená zkratkou H. sebral p. Otakar Hanuš za svého vojančení r. 1915 u 11. pěšího pluku (píseckého) v Békés Gyulle v Uhrách; slova se značkou L. jsou ze zápisníku p. Josefa Loukotky, četaře střeleckého pluku č. 32 (zasilatel p. Čestmír Loukotka poznamenává, že slov těch užívají dosud italští legionáři), příspěvky s šifrou N. zaslal p. dr. František Nevole. Výrazy označené zkratkou K. jsou ze sbírky p. prof. J. Š. Kubína; pan zasilatel neudává při těchto slovech, odkud je má, a redakce N. Ř. byla by vděčna buď jemu, nebo kterémukoliv z čtenářů za zprávy, kde a kdy se slov těch užívalo. Další ukázky z válečného slovníku, budou-li docházeti, budou uveřejňovány podle možnosti v sešitech příštích.

HOVORNA.

DOPLNĚK (A. V.). Příčestí min. trpné může býti na rozdíl od příčestí min. činného ovšem u sloves všech (nejen při slovesech býti, jsem), ale v platnosti doplňku adjektivního lze ho užíti tam, kde se do významu toho hodí. Mezi příčestím trpným, užitým v platnosti doplňku, a přechodníkovou vazbou trpnou (jsa chválen, byv pochválen) je ten rozdíl, že doplněk jest spojen těsněji se slovesem než vazba přechodníková, že doplněk vyjadřuje stav a blíží se tedy významem příd. jménu nebo příslovci (jaký, jak), kdežto vazba přechodníková podržuje svůj význam dějový, slovesný. Rozdíl ten vycítíme, srovnáme-li větu »vešel překvapen« (jak vešel, v jakém stavu) s větou »vešel, jsa překvapen mou návštěvou« (= a byl překvapen), nebo »dal se na útěk, byv někým překvapen« (= protože ho někdo překvapil). Proto věta »odvržen prudčeji překotil se«, kterou vytýkala N. Ř., není správná, protože příčestí »odvržen« neznačí stav, v jakém (jak) se překotil, jaký byl při

překocení, nýbrž jde tu o dva děje po sobě následující, byl odvržen a překotil se; je tedy správnější psáti »byv odvržen, překotil se«.

CYKLISTICKÝ. Národní Politika (4. ledna t. r.) upozornila na novou sbírku spisků »Pro dítě« touto větou: »Proto stejně srdečně vítáme i drobný cyklistický podnik Zenklův, který bude podávati v levných, vkusně vypravených svazečcích poučení z ovzduší našeho děcka.« Snad se nebudou nemluvňata učiti na velocipédu?

FOTOGRAFIE (K. B.). Slova fotografie nelze nahraditi slovem snímek, protože slovo snímek má význam širší, znamenajíc zpravidla věrný otisk, reprodukci obrazu, písma atd., mechanicky provedený. Proto, užívá-li se slova snímek o fotografii, připojuje se zpravidla »fotografický« (snímek). Je tedy nejlépe přestati na mezinárodním slově fotografie, fotograf (m. snímkář). Výrazy »jsem na té podobence dobře vzat n. odebrán« nejsou správné; »vypodobněn« ano.

HERZEGOVINSKÝ TABÁK. Spisovatel, jehož jméno je drahé každému českému čtenáři, upozorňuje nás »na naši tabákovou režii, která vydává pravda málo a velmi drahého kuřiva, za to však jazykové květy přelibé vůně. Před převratem se balíčky cigaretového tabáku ovšem honosily nápisem německým, na př. »Feiner Herzegowina-Rauchtabak«, ale po stranách obalu se krčil osmerý překlad do zemských jazyků. Překlad polský, charvátský, vlašský atd. byl správný, překlad český jest tento : »Jemný hercegovinský tabák k u k o u ř e n í«. Zastyděl jsem se, když jsem to po prvé četl, ale venkoncem jsem se nedivil; byl bych se spíše podivil, kdyby takový tabákový ouřada byl věděl něco o k u ř l a v é m tabáku. Rauchtabak musí býti Tabak zum Rauchen, s této strany jinak přeložit nelze než »tabák k u kouření«. Československý jeho nástupce nemohl ovšem zůstati za svým c. k. předchůdcem. I jemu posvítila bývalá c. k. němčina do mozečku. »Tabák ku kouření« zmizel s obálky, ale za to se objevil nápis »Jemný herzegovinský tabák«. Jak pak jinak než herzegovinský, když přece rakouská úřední němčina píše Herzegowina a nikoli Hercegovina? Škoda, že její věrný sluha neužil také dvojitého w. Doporučuje se mu, aby psal také zibulle, zeler a zínové nádobí.«

HUSINEC (V. P.). K výkladu jména Kolínec poslal tazatel redakci upozornění farního úřadu v Husinci, že jméno Husinec není po Husovi, ježto prý není historicky dokázáno, že by se byl Hus v Husinci narodil, a připojil vysvětlení, že Husinec má jméno od shromaždiště nebo tržiště husí, které se odtud Zlatou stezkou do Bavor vyvážely. To je ovšem omyl na omyl. Husinec zajisté nemá jméno po mistru Janu Husovi, nýbrž, jak známo, naopak: mistr slul Jan z Hu-

since, kratčeji Hus; mimo to se připomíná Husinec podle Sedláčka již r. 1359. Také nebylo v N. Ř. pověděno, že při výkladě jména Husinec (a Husín) z osobního jména Hus je mysliti na mistra Jana; jeť jméno Hus dosvědčeno již před Husem. Výklad o shromaždišti husí je najisto nesprávný a vybájený.

I S KŮŽÍ (S. Z.). Říkáme, že zajíc i s kůží stával 2—3 koruny, že osadníci i s farářem přestoupili k nové církvi, a pod. Komusi se prý zdá, že spojka i je zde zbytečná, že stačí, řekneme-li zajíc s kůží. To je pravda; ale každý Čech cítí, že to není totéž, že touto spojkou s důrazem vytýkáme spojenost obou předmětů, na př. ve větách, podle jejichž obsahu bychom se této spojenosti nenadáli (zajíc sám za 2—3 koruny není drahý, natož s kůží). A takových jemných rozdílů bychom se měli zbavovati? Má-li Němec vedle mit také samt, máme my se spokojovati jen náhradou za jeho mit? Spojkou »i« se předložka »s« zesiluje po celém československém území, doklady toho jsou hojné již v nejstarších našich památkách, jsou i v církevní slovanštině. Čeština ostatně liší přízvukem toto spojení »i s« od případů, kde spojka »i« má význam jiný (zejména kde patří k celé větě); s plným přízvukem vyslovujeme »i« ve spojeních jako »zajíc i s kůží«, s přízvukem slabším ve větách jako »jindy člověk mohl na den vystačiti i se zlatkou«.

KONEČNÝ (J. F.). Mluvíme-li o dokladech starších, nevymýšlíme jich, nýbrž vybíráme ze slovníků nebo ze svých zásob; a snažíme se jim rozuměti, jak jim rozuměl jejich původce, t. j. podle smyslu, jakého žádá místo, odkud jsou. Není pochyby, že by v staré češtině »konečné odstúpenie« od Krista (III, 225) m o h l o znamenati také odstoupení, jež bude na konci času. Ale na místě (uvedeném v Gebauerově slovníku), o něž jde, vykládá v Postile 9a Chelčický (k Mat. 11, 3), bylo-li za života Kristova možné »dvojenie a pochybovánie o Kristovi, a větčí zření bylo k Janovi nežli k Kristovi, mnohem viece n y n i e muož býti k Antikristovi (t. j. k papeži), a netoliko pochybovánie o Kristovi, ale konečné odstúpenie od něho, pro velikou slávu a moc papežovu«; n y n i e praví, o kterou dobu jde, a co znamená k o n e č n ý, vidíme z protivy, v níž k slovu tomu stojí p o c h y b o v á n i e. Snad se někomu bude zdáti, že jsme místo výkladu »konečný = úplný« měli říci »definitivní«; nám se právě tento doklad zdál poučným pro poznání, jak blízko je od pojmu konce nějakého děje ku pojmu úplnosti jeho výsledku (konec pochybování o Kristu je úplné odstoupení od něho).

LATINSKÝ KOUTEK (srv. III, 188). »Česká svoboda« píše 26. února o naší republikánské »ceremonii dvorní, kde dosud neodstraněna

crimen laesae maiestatis (zločin urážky velitelstva) úředních osob«; ucívali jsme se, že crimen je rodu středního, a kdybychom chtěli rod latinského slova počešťovati, přece by c r i m e n podle tvaru mohlo býti u nás jen rodu mužského. — Také se nám dostal do rukou »otevřený spis« týkající se léčení jistých nemocí. I v něm nalézáme divnou latinu a latino-řečtinu; p r a k c e (jako čítáme o »anekci«) místo praxe nebo prakse, divný pravopis s ještě divnějším 2. pádem »a l l m a e m a t e r« místo a l m a e m a t r i s, několikrát a n a e u r y s m a a o r t a e místo a n e u r y s m a. Nač se nutiti do učenosti, jíž se jinak tak rádi posmíváme, nebo alespoň vyhýbáme?

NA (K. E.) jest citoslovce vybízecí, které se blíží významem slovesnému imperativu, nikoli tvar slovesný. Tato významová příbuznost způsobuje, že toto citoslovce přibírá koncovku -te, vztahuje-li se na více osob, jako imperativy skutečné (nate), a že se někdy i doplňuje 4. pádem jako slovesa (na ten krejcar). V tvarech na, nať a s akusativním předmětem je citoslovce toto doloženo již ve 14. stol.; etymologického výkladu jako u všech citoslovcí prvotných není: vzniklo bezděčně právě tak jako podobná citoslovce nu (nuž), no a pod.

OD TOHO (F. B.). »Nejsem od toho« (nebráním se něčemu, nezdráhám se) není rčení chybné; ani ho snad nikdo nezapovídá. »Nejsem od toho« slovně znamená asi tolik, co »nevzdaluji se, nejsem dalek«. Zde několik dokladů z 15. stol.: páni nám dali odpověď, že sú nikdy od dobrého nebyli (nezdráhali se učiniti, co je dobré), Arch. č. 1, 275 (1442); Pánbů zná, že sem vod toho nikdy nebyla, co sem mu dlužna, že sem mu ráda dáti chtěla 14, 198 (1470); i od toho bych ještě nebyl a VMti k vuoli bych ještě k tomu i toto učinil 1, 327 (1475).

Účelové »od toho, od čeho« (= k tomu, na to) je také staré. Na př.: ot toho pak střělci biechu (= byli), již v Alexandreidě; od čeho přátely vždy míti? (nač máme přátele?), Ctibor Tovač., Hádaní 38b; v Egyptě od toho jsú zvláštní úředníci, Kabátník 32a; od toho najvyšší písař má úředníka svého zvláštnieho, kterýž jeho penieze k sobě přijímá, Všehrd (u Jirečka 393). Předložka o d znamená původ od něčeho, ale pak také příslušenství k něčemu (klíč od sklepa), a účel může býti také pojímán jako příslušnost dvou pojmů k sobě.

Naši spisovatelé se těmto rčením ku podivu vyhýbají; snad proto, že znějí příliš po česku a nic po německu.

ODEŠLO HO. Jistý pražský ředitel, nyní už nebožtík, takto velký brusič před Hospodinem, dbal velice správnosti mluvy i u svých poddaných. I služební duchové pochytili od něho nejeden obrat, nejednu

vazbu, které by byli jinak neužili. Jednou se ptal ředitel školníka na kteréhosi z profesorů a školník, naladiv svou řeč do příslušné toniny, odpověděl: »Prosím, právě ho odešlo.« To je anekdota, ale tohleto je pravda: V překladě sensačního románu Ewersova Alraune od Jiřího Ščerbinského čte se hned na začátku tato řada vět: »Přišlo se k domku, s něhož spadala omítka, hledalo se zvonku, ale nenalézalo se žádného. Křičelo se a volalo se, ale nikdo nepřicházel. Konečně se strčilo do dveří a vešlo se, stoupalo se po špinavém, nikdy nemytém dřevěném schodišti.« Nešťastné »man«!

ORLÍK (J. K.). Tvar správný a spisovný je zajisté Orlík, nikoli Vorlík. Psaním listin, které jsou vesměs ze 16. stol., není třeba se dáti másti; v 16. stol. přisouvání hlásky »v« k počátečnímu o- (vokno, vokřik, volovo) nabylo i v písemných památkách právě největšího rozmachu. Že lid říká Vorlík, je ovšem zcela přirozené.

PAPRSKOVATI (H. K.) je sloveso, které se v 16. a 17. stol. vyskytuje ve významu »paprsky ze sebe pouštěti, vydávati«, a v tomto významu bývá ho podle spisovatelů starších užito leckdy (odborně i ve významu přeneseném) od spisovatelů na počátku 19. stol. (doklady u Jungmanna). Ale v nové češtině vyšlo, zvl. v přeneseném významě, na př. »radost mu paprskuje z očí«, z užívání, a užil-li ho spisovatel, o němž byla řeč v N. Ř. III, 256, v tomto významě, neužil ho v souvislosti s tímto paprskovati ze 16. a 17. stol., nýbrž utvořil si je nově (jako jiná podobná slova) podle něm. strahlen.

PĚT. »Tento návrh přijat osmi hlasy proti p ě t í m«; tak jsme čtli ve velikém pražském listě dne 14. února léta spásy 1920. Pravda, někdy také slýchati v nářečích (zvláště moravských a slovenských) od číslovek pět, šest, deset, dvacet atd., jež jsou přes svůj význam jednotné tvary podstatných jmen (na rozdíl od číslovek dva, dvě, tři, čtyři, což jsou tvary dvojné a množné), tvary množné (v pětich, pětim, pětima a pod.), ba jsou podobné doklady ojedinělé i v době starší (před šestmi dny, s těmi pětmi), ale že by tak již byla poklesla úcta ku právům spisovného jazyka, aby se takové tvary mohly dnes objevovati i v tisku, přece jen jsme nevěděli. Abychom se vyjádřili vybraným způsobem onoho listu: »vidno«, že naši dnešní novináři všechno pokládají »možným«. Ještě že pachatel oné věty nenapsal, že byl navrh přijat osmimi nebo osmima hlasy!

PLATITI ZA NĚCO (J. K.). V N. Ř. III, 40 jsme napsali, že rčení »platiti za něco« není české (vzniklo podle něm. für etwas gelten). Měli jsme určitěji říci, že se to týká jen vět, kde toto rčení znamená »býti pokládán za něco«. Kde jsou významy jiné, je vazba ta

správná. Tak, jak plyne i z našeho výkladu III, 33, je-li řeč o skutečném placení (Bartoš se směje v Nové rukověti 190 větě »můj přítel platí za bohatého«: Toť hodný blázen! Bohatý může za sebe platiti sám); a také, kde platiti znamená tolik co »míti platnost«, kde tedy sloveso platiti lze beze změny významu zaměniti tímto rčením, nebo předložku »za« slovem »jako«. Správné jsou tedy věty jako »pozvánka platí za vstupenku« = má platnost vstupenky, platí jako vstupenka, »nařízení platí za zákon«.

POCHODEŇ (F. J.). Starší tvar v 1. p. jedn. č. byl pochodně (tak má ještě Kralická bible), právě tak, jako se říkávalo také ta dásně, povodně, Viedně, stráže, věže atd. Ale tvary ty dávno zanikly; mají-li tvar »pochodně« na př. slovník Jungmannův nebo Kottův, byl to již za jejich dob tvar zastaralý. A vnucovati jazyku, co v něm dávno zahynulo, je stejná chyba jako zbytečné novotaření.

RYZÍ. O tomto slově jsme již mluvili a ukazovali, jak se šíří na ujmu slov jako čistý, pouhý a pod. (II, 244). Zdá se, že se pomalu bude zvraceti v pravý opak svého významu, který by i ve smysle přeneseném (u nás uměle vypěstovaném) měl přece býti nějakou chvalnou vlastností. Dnes se již mluví o »ryzím« formalismu, o věcech »ryze« formálních, t. j. o věcech bez jádra, jen pro formu konaných; snad se dočkáme ještě dob, kdy budeme slýchati o »ryzím« pozlátku, na rozdíl od skutečného zlata, jež ovšem pak již nebude »ryzí«, nebo o víně, že je to »ryzí« vodička a pod.

SILNICE (K. Š.). Toto slovo známe již ze zápisu z r. 1389 v rožmberské popravčí knize. Původnější výraz však byl silná cesta, jenž v Staroč. slovníku je doložen ze Štítného a ze stč. Gesta Romanorum; jako vinná žena je vinnice, chlupatá čepice = chlupatice, obecná hospoda = obecnice atd., tak silná cesta = silnice. Co znamená výraz silná cesta, není nepochybné; snad to byla cesta, po níž se nejvíce jezdilo, jako »valný« sněm slul také »silný« sněm (a slovo síla znamenalo i množství), snad cesta silněji, pevněji pořízená i pro těžké vozy (slovo cesta samo znamenalo jako dnes obyčejné vozové cesty). Jako my jsme měli »císařské« silnice, mívali naši předkové i silnice »královské, královy«, které podle pražských městských práv měly býti »na 16 noh (= střevíců) široké«. Že by slovo silnice pocházelo odtud, že se po větších a pevnějších cestách »posílalo, slalo« zboží a pod., nezdá se; od sloves sláti i posílati (stč. posielati) by slovo staré, již ve 14. století doložené, dnes znělo selnice (od sláti stč. selnicě, od -sielati stč. sělnicě), nehledíc k tomu, že se tento výklad nepodobá ani po stránce významové.

SNAD (K. E.). Výraz »to je na snadě«, značící »to je po ruce, to lze snadno míti« a pod., je správný. Dříve se říkávalo také »míti něco na snad« nebo »na snadu«. Doklady lze najíti u Jungmanna. Také »na bíle dni« je výraz správný a starý; známkou jeho stáří je už jmenný tvar přídavného jména »bíle« (= nč. bílém).

SNÍMANÁ PEČENĚ (J. S.). Řezník snímá s vepře sádlo, a proto je sňato, snímáno sádlo, ne maso; měli bychom tedy kupovati maso, s něhož bylo sňato sádlo, ne snímané maso. Ale pak bychom nesměli mluviti ani o sbíraném mléku, protože je to mléko, s kterého je sebrána smetana, ne o staženém zajíci, o svlečeném hadu, protože jsou to zvířata, s nichž je svlečena kůže, atd. Ani ne o vystřelené pušce, protože je to puška, z níž byla rána vystřelena; neměli bychom třásti jablka, protože třeseme stromem; sedlák by nesměl krmit bramborovou nať, protože jí krmí dobytek; atd. Že se mohou s týmže slovesem pojiti jako předměty jména rozličných pojmů, že se jako předmět pojí se slovesem i jméno pojmu, který vlastně ani skutečným předmětem děje slovesem vyjádřeného není, je věc velice častá. Starší jazyky mohly dokonce v jediné větě některá slovesa spojovati se dvěma předměty, oběma ve 4. pádě; na př. mohl Ind třásti strom ovoce (= ovoce se stromu), krásti někoho měšec (= někomu měšec), tázati někoho cestu (= tázati se ho na cestu), a kdyby byl měl tak neřestné chuti jako my, byl by snad dovedl i snímati vepře sádlo.

»U PŘIPOJENÍ«. Nedávno bylo vydáno prováděcí nařízení k zákonu o služebním poměru učitelů vysokoškolských. V části o volbě vrchní disciplinární komise čteme tam m. j., že se má zaslati »zvoleným volitelům po volebním lístku u připojení seznamu všech volitelů«, že se tyto lístky doručí »u připojení obálky pro zpětné zaslání«, že námitky proti volbě se mají předložiti »u připojení volebních spisů ministerstvu«. Kdybychom vyloučili z konkursu lidi, kteří umějí jezditi na úředních »šimlech«, směle bychom mohli rozepsati cenu 100.000 Kč přirozenému Čechovi, který by tomu rozuměl. Co je »u připojení«? Předložka u řídí 2. pád, ale u jakého připojení se má to a ono díti? Jako hlásková obměna předl. »v« před retnicí může ovšem »u« říditi i 6. p. (je to ovšem archaismus v živém jazyce dávno zaniklý), tedy »u připojení« může býti i tolik co »v připojení«. Ale co má tento výraz zde v češtině znamenati? Řekl kdy Čech zdravých smyslů, že sedlák oře u pohánění (nebo v pohánění) kravek nebo valachů? Co ona nařízení znamenají, domyslí se jen úředník z dob rakouských, který ví, že se v takových větách říkávalo po německu »unter Beilage«. Snad by se republika nezbořila, kdybychom i v nařízeních psali po česku, že se má volitelům poslati po j e d n o m volebním lístku (lístek není míra, na př. loket nebo

žejdlík, ani peníz, aby se měla zde vynechávati číslovka) se seznamem všech voličů, nebo že se mají námitky poslati s volebními spisy (i s volebními spisy) ministerstvu. Či smí i u nás úřednímu nařízení rozuměti jen úředník?

VÍCEODVÉSTI. O nečeských složeninách, jako spolupomáhati, znovuvydati a pod., jsme již mluvili (IV, 13 a j.). Zdá se, že se rodí podobné složeniny jiné, s příslovcem více. »Vícepráce« (= Mehrarbeit) je slovo již starší; mluvili jsme o něm již I, 151 a 279 a navrhovali za ně výrazy »práce mimo rozpočet, práce přespočetná« a pod.; ale zdá se, že »vícepráce« nejen nezahyne, ale dostane posilu. Pan Reg., pilný spolupracovník »Č. svobody«, všiml si »citelné mezery« našeho jazyka, že nemá jediného slova za něm. Mehrabgabe. Do letošního 7. čísla napsal větu: »Budiž pro ony majitele půdy, kteří odvedou veřejné aprovisaci větší množství obilí a brambor, než jim předepsáno bylo, stanovena (= ustanovena) odměna a sice (= a to) u obilí 500 K a u brambor 100 K za každých více odvedených 100 kg.« Dnes píše o »více odvedených« kilogramech, zítra napíše »víceodvod« = Mehrabgabe, pozejtří vyjde na světlo boží složenina »víceodvedený«, a potom celé sloveso »víceodvésti, víceodváděti«; jen s kuráží, bez kuráže málo dokáže! A tak obohatíme naši ubohou řeč o slovo, na jaké se nezmohla ještě ani němčina (aspoň nevíme, že by si byl některý Němec již troufal na sloveso mehrabgeben). Bylo by tak těžké napsati »za každých 100 kg., o něž odvedeno více«?

VLÁŘ. Ke zmínce o tomto slově v referátě o knize Kálalově (str. 268 ročníku III.) píše dr. Frant. Šelepa: »Býval jsem od r. 1903 do r. 1913 každé prázdniny na letním pobytu ve Sv. Sidonii, osadě u Vlářského průsmyku, a mohu potvrditi, že lid říká opravdu »Vlář, na Vlář, na Vláři atd.«. Jak nedávno ukázal T. Prágr z Uh. Brodu, je tvar Vlář doložen také v listině chované v museu brodském.«

ZÁKAMPÍ (J. V. H.). Jest možno, že slovo »zákampí«, nemajíc spojitosti s jinými slovy českými, nabylo někde významu »místo za okapem.« Ale hláskově slova »zákampí« ze »záokapí« vysvětlovati naprosto nelze a také význam původní ani význam dnes nejrozšířenější tomu nenasvědčuje. Paralely, které uvádíte, jsou nevhodné; v »tlampati« proti slovu »tlama« není přece přidáno m a »bobule« — »bambule« jsou slova načisto různá.

*

Z redakce odpovídá Václav Ertl.

Tiskla firma: Th. Venta, společnost s r. o. v Praze I., v Bílkově ul. č. 17.